

AGNIESZKA SUPLICKA

<https://orcid.org/0000-0002-7107-0327>

Uniwersytet w Białymstoku

University of Białystok

Aktywność społeczno-oświatowa Związku Pracy Obywatelskiej Kobiet na rzecz dzieci w wieku przedszkolnym na przykładzie międzywojennego województwa białostockiego¹

Streszczenie

Celem artykułu jest ukazanie działalności społeczno-oświatowej Związku Pracy Obywatelskiej Kobiet realizowanej na rzecz dzieci w Polsce między wojnami na terenie województwa białostockiego. W artykule omówiono egzemplifikacje prac podejmowanych przez ZPOK w ramach powoływanych przedszkoli jako instytucjonalnych form opieki i wychowania. Zaprezentowane placówki, które były odpowiedzią na trudną sytuację nowo odrodzonego państwa i jego olbrzymich potrzeb, odegrały ważną rolę w niesieniu mu pomocy i wzmocnieniu stanu oświaty. W głównej mierze zwrócono uwagę na ich organizację i kwestie związane z warunkami, w jakich zakładano przedszkola, a także zaprezentowano charakterystykę ich funkcjonowania na podstawie wcześniej niepublikowanych źródeł archiwalnych oraz drukowanych, opracowań i artykułów z okresu międzywojennego, jak też publikacji współczesnych. Przytoczone w artykule

¹ Publikacja przygotowana/dofinansowana ze środków budżetu państwa w ramach programu „Społeczna odpowiedzialność nauki” Ministra Edukacji i Nauki. Jest wynikiem udziału w projekcie „Ośrodek Badań Historii Kobiet – kontynuacja II”.

przykłady nie wyczerpują omawianego zagadnienia, mają jedynie charakter przyczynkarski.

Słowa kluczowe: Związek Pracy Obywatelskiej Kobiet, Druga Rzeczypospolita, wychowanie przedszkolne, historia wychowania, przedszkole, województwo białostockie

SOCIAL AND EDUCATIONAL ACTIVITY OF THE WOMEN'S CIVIC WORK UNION FOR PRESCHOOL CHILDREN ON THE EXAMPLE OF THE INTERWAR BIALYSTOK VOIVODESHIP

Abstract

The article attempts to look at the activity of women associated in the Women's Civic Work Union, one of the largest women's organizations in interwar Poland, which was involved in a number of initiatives, strongly emphasizing the need to renew the Polish nation and social work for its youngest members.

The aim of the article is to show the socio-educational activities of the Women's Civic Work Union carried out for children in Poland between the wars in the Białystok voivodeship. The article discusses exemplifications of works undertaken by ZPOK within established kindergartens as institutional forms of care and education. The presented institutions, which were a response to the difficult situation of the newly reborn state and its enormous needs, played an important role in helping it and strengthening the state of education. Main attention was paid to the issues related to the conditions in which kindergartens were established, their organization and the characteristics of their functioning were presented based on previously unpublished archival and printed sources, studies and articles from the interwar period, as well as contemporary publications. The examples cited in the article do not exhaust the discussed issue, they are only of a contributing nature.

Keywords: Women's Civic Work Union, Second Republic of Poland, pre-school education, history of upbringing, kindergarten, Białystok Voivodeship

Wprowadzenie

Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości kobiety aktywnie włączały się w działalność na rzecz rozwiązywania problemów związanych ze zmianami politycznymi, społecznymi i oświatowymi,

zaznaczyły również swój udział w życiu społecznym, podejmując działalność w licznych organizacjach. W artykule podjęto próbę spojrzenia na aktywność kobiet zrzeszonych w Związku Pracy Obywatelskiej Kobiet (dalej: ZPOK), jednej z największych organizacji kobiecych w Polsce międzywojennej, które angażowały się w szereg inicjatyw, silnie podkreślając przy tym potrzebę odnowy polskiego narodu oraz pracy społecznej na rzecz najmłodszych jego członków.

W literaturze przedmiotu omawiającej historię wychowania przedszkolnego nadal znajduje się niedostatecznie dużo informacji na temat przedszkoli prowadzonych przez organizacje kobiece. Również dotychczasowy stan badań w obszarze działalności ZPOK na rzecz dzieci w wieku przedszkolnym na terenie województwa białostockiego w II Rzeczypospolitej nie doczekał się do tej pory opracowania.

Publikacje poświęcone działalności ZPOK dotyczą głównie rozwoju stowarzyszenia, ukazują polityczne aspiracje liderek, ich rolę na arenie politycznej, jak też inicjatywy stowarzyszenia na rzecz upodmiotowienia politycznego kobiet. Podejmowane w publikacjach obszary badawcze obejmują przede wszystkim inicjatywy zmierzające do świadomego korzystania przez kobiety z praw obywatelskich, tylko nieliczne z nich ukazują działalność organizacji w kwestiach, prawnych, ekonomicznych oraz opiekuńczo-wychowawczych², a przecież w szerokim spektrum zadań wyznaczonych przez związek silnie podkreślano potrzebę wychowania społeczeństwa. Stąd też w wielu inicjatywach związku koncentrowano się na pracy społecznej na rzecz najmłodszych, zogniskowanej na aktywności opiekuńczej, wychowawczej i oświatowej. W tym celu

² Por.: Joanna Dufrat, *W służbie obozu marszałka Józefa Piłsudskiego. Związek Pracy Obywatelskiej Kobiet (1928–1939)*, (Kraków–Wrocław: Wydawnictwo Avalon, 2013); eadem, „Stanowisko Związku Pracy Obywatelskiej Kobiet wobec „wyborów brzeskich” w 1930 roku. Przyczynek do dziejów kobiecego stowarzyszenia”, w: Teresa Kulak (red.), *Studia z dziejów XIX i XX wieku*, (Wrocław: Instytut Historyczny Uniwersytetu Wrocławskiego, 2005); eadem, „Obóz rządzący w Polsce w latach 1926–1939 a aktywizacja kobiet”, w: Janusz Żarnowski (red.), *Metamorfozy społeczne. Państwo i społeczeństwo Drugiej Rzeczypospolitej*, (Warszawa: Instytut Historii PAN, 2014); eadem, „Polityka na łamach „Pracy Obywatelskiej” (1928–1939), organu prasowego sanacyjnego Związku Pracy Obywatelskiej Kobiet”, w: Małgorzata Dajnowicz i Adam Miodowski (red.), *Polityka i politycy w prasie XX i XXI wieku: polityka w prasie kobiecej*, (Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku 2019); Ludwika Majewska „Działalność Związku Pracy Obywatelskiej Kobiet w Piotrkowie Trybunalskim w latach 1930–1939”, *Zeszyty Naukowe Zbliżenia Cywilizacyjne*, nr 15, 2019, 30–54; Mirosław Piwowarczyk, „Działania Związku Pracy Obywatelskiej Kobiet na rzecz pomocy rodzinie”, *Wychowanie w Rodzinie*, nr 1(7), 2013, 259–291.

ZPOK organizował Stacje Opieki nad Matką i Dzieckiem, prowadził Domy Matki i Dziecka, żłobki zamknięte i otwarte, domy dziecka, akcję Kropla mleka, ogródki jordanowskie, bursy i sierocińce, świetlice, kolonie i półkolonie, dziecińce, domy wychowawcze, akcje dożywiania, finansował zakładanie szkół³ oraz przedszkoli.

Celem artykułu, który ma charakter historyczno-pedagogiczny, jest ukazanie działalności ZPOK w okresie międzywojennym ze szczególnym uwzględnieniem aktywności społecznej na rzecz dzieci w wieku przedszkolnym na przykładzie województwa białostockiego. Korzystając z metodologii badań historycznych, zastosowano metodę analizy dokumentów, używaną w obszarze dociekań naukowych z historii wychowania. Bazę źródłową stanowią źródła archiwalne i drukowane, dokumenty urzędowe, publikacje, artykuły prasowe oraz międzywojenna i współczesna literatura przedmiotu.

Związek Pracy Obywatelskiej Kobiet był w okresie międzywojennym nie tylko jedną z wielu organizacji, towarzystw i związków, ale także jedną z największych sanacyjnych organizacji kobiecych zajmujących się sprawami społecznymi. Działał w latach 1928–1939, zrzeszając ponad 90 tys. członkin⁴. Założycielkami związku

³ K. Majewska-Borowska, „Stacja opieki nad matką i dzieckiem”, w: Helena Ceysingerówna, Marja Kuźmińska, Marja Rychterówna (red.), *Almanach spraw kobiecych. Informacje, postulaty, zagadnienia*, (Warszawa: Wydział Prasowy Z.P.O.K., 1933, 69; I. Lewińska, „Dom matki i dziecka”, w: ibidem, 71; J. Jaroszevska, „Żłobkiienne”, w: ibidem, 66–67; Zofia Garlicka (red.), *Instrukcje w sprawie zakładania żłobków iiennych*, (Warszawa: Związek Pracy Obywatelskiej Kobiet, 1933); Magdalena Czałczyńska-Podolska, „Ogrody jordanowskie na tle współczesnych ogrodów dziecięcych”, *Przestrzeń Urbanistyka Architektura*, nr 2, 2016, 116; *Almanach Kalendarz Związku Pracy Obywatelskiej Kobiet. Rok 1932*, (Warszawa: Związek Pracy Obywatelskiej Kobiet, 1932), 51; *Praca Świetlicowa. Instrukcja dla świetlic ZPOK*, (Warszawa: Wydawnictwo Wydziału Prasowego, 1934), 11; *Akcja kolonijna Związku Pracy Obywatelskiej Kobiet, część I. Kolonia wypoczynkowa*, (Warszawa: b.n.w., 1937), 5; *Akcja kolonijna Związku Pracy Obywatelskiej Kobiet, część II. Kolonia lecznicza, półkolonia, dziecińce wiejski letni*, (Warszawa: b.n.w., 1938), 8, 13–14; *Instrukcja dla wiejskich dziecińców sezonowych Związku Pracy Obywatelskiej Kobiet*, (Warszawa: b.n.w., 1937), 3; Agnieszka Suplicka, *Prywatne szkoły średnie ogólnokształcące i zawodowe w województwie białostockim*, (Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2015, 141–142; *Związek Pracy Obywatelskiej Kobiet Oddział w Łomży, Żeńska Szkoła Zawodowa Zw. Pracy Obywat. Kobiet w Łomży*, 2.

⁴ Mirosław Piwowarczyk, *Działania Związku*, 261; Joanna Dufrat, *W służbie obozu*, 7, 189–190, 166, 220; eadem, *Obóz rządzący*, 297; Iwona Dadej, Piotr Abryszeński, *Drogi Polek do niepodległości*, (Sulejówek: Muzeum Narodowe we Wrocławiu, 2019), 14; Joanna Krajewska, „Publicystyka kobieca”, w: Ewa Kraskowska, Bogumiła Kaniewska (red.), *Polskie piarstwo kobiet w wieku XX: procesy i gatunki, sytuacje i tematy*, (Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 2015), 203; Dobrochna Kałwa, „Model kobiety aktywnej na tle sporów światopoglądowych. Ruch feministyczny w dwudziestoleciu międzywojennym”, w: Anna Żarnowska,

były przedstawicielki inteligencji, działaczki niepodległościowe, były legionistki, reprezentantki Ligi Kobiet Polskich, zwolenniczki utożsamiające się z polityką Józefa Piłsudskiego. Większość z nich należała do sanacyjnej elity władzy, co powodowało, że były aktywne w różnych aspektach życia społecznego, politycznego, kulturalnego czy towarzyskiego. Organizacja wskazywała konieczność uczestnictwa kobiet, które miały cechować się wysokim poczuciem odpowiedzialności za państwo, w życiu publicznym i politycznym⁵.

Terenem działalności ZPOK był obszar całego kraju, z siedzibą główną w Warszawie oraz siecią oddziałów i kół na terenie miast i wsi⁶. Przy Zarządzie Głównym działały wydziały związane z poszczególnymi dziedzinami pracy: Wydział Wychowania Obywatelskiego, Wydział Spraw Kobietych, Wydział Opieki nad Matką i Dzieckiem, Wydział Wytwórczości Gospodarczej, Wydział Kultury i Piękna (który szybko został zlikwidowany), Wydział Spraw Zagranicznych, Wydział Prasowy, Wydział Finansowy, Wydział Spraw Wiejskich (od 1933). Działalność związku finansowano ze składek członkowskich w wysokości 1 zł miesięcznie, dotacji, subwencji rządowych i pożyczek od władz państwowych na szczeblu lokalnym i ministerialnym⁷.

Przedstawicielki ZPOK podkreślały konieczność otoczenia opieką najmłodszych od narodzin do momentu wejścia w świat ludzi dorosłych, zarówno nad sierotami i dziećmi opuszczonymi, dziećmi samotnych matek, jak i tymi z rodzin pełnych. Wobec najmłodszych realizowano działania w przestrzeni opiekuńczej, wychowawczej oraz oświatowej. Wdrażano je, niosąc pomoc materialną i higieniczno-lekarską, powołując kuchnie i organizując akcje dożywiania, akcje opiekunek społecznych i higienistek odwiedzających rodziny. Organizacja dbała o podniesienie z biedy i upadku moralnego dzieci, gwarantując opiekę w żłobkach, dając możliwość nauki szczególnie w kierunku zawodowym, co w przyszłości otwierało lepsze perspektywy podjęcia pracy i utrzymania. Wśród wielu

Andrzej Szwarz, *Równe prawa i nierówne szanse: kobiety w Polsce międzywojennej*, (Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2000), 151.

⁵ Iwona Dadej, Piotr Abryszeński, *Drogi Polek do niepodległości*, 14.

⁶ Andrzej Chojnowski, „Moralność i polityka. Kobiety lobby w Bezpartyjnym Bloku Współpracy z Rządem”, w: Anna Żarnowska, Andrzej Szwarz (red.), *Kobieta i świat polityki w niepodległej Polsce 1918–1939. Zbiór studiów*, t. 3, cz. 2, (Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe 1996), 167.

⁷ *Statut Związku Pracy Obywatelskiej*, Warszawa 1928; Joanna Dufrat, *Obóz rządzący w Polsce*, 298; eadem, *W służbie obozu marszałka*, 194.

zadań organizacja podejmowała prace mające na celu upowszechnianie oświaty wśród dzieci, młodzieży oraz dorosłych.

Uchwalony w maju 1928 r. statut organizacji w kręgu przewidzianych działań na rzecz społeczeństwa, takich jak urządzenie odczytów, pogadanek, wykładów, kół samokształcenia, zakładanie warsztatów pracy dla kobiet i młodocianych, domów opiekuńczych dla kobiet, ognisk, świetlic, klubów, burs, żłobków, wydawanie pism i wydawnictw poświęconych sprawom kobiecym, planował także „zakładanie ... przedszkoli dla dzieci w wieku przedszkolnym”⁸. W następstwie tego w ogromie potrzeb gospodarczych, ekonomicznych, społecznych i oświatowych przedmiotem zainteresowania związku stały się kwestie obejmujące opiekę nad dziećmi w wieku 3–6 lat. Były one szczególnie ważne, zwłaszcza że dziedzictwo grabieżczych rządów zaborców oraz niełatwa sytuacja kraju po odzyskaniu niepodległości ograniczały ich prawidłowy i szybki rozwój⁹, pomimo że jednym z ważniejszych kierunków odbudowy kraju obrano stworzenie podstaw do naprawy systemu opieki i oświaty.

Sytuacja społeczno-oświatowa najmłodszych

Sytuacja społeczna dziecka w czasach II Rzeczypospolitej zależała od rodziny, w której dziecko się urodziło. W najbiedniejszych z nich dziecko było najczęściej pozostawione same sobie. Trudna sytuacja kraju przyczyniła się do powszechnego niedostatku, masowego zjawiska sieroctwa i bezdomności. Także zmiany w rodzinie wywołane bezrobociem miały negatywny wpływ na realizację przez rodziców funkcji opiekuńczych i wychowawczych¹⁰. Bieda, jaka dotykała rodziny, izolowała je od reszty społeczeństwa i spychała poza margines. Dom rodzinny tracił atmosferę ciepła i środowiska wychowawczego, a potrzeba edukacji została wyparta przez asymilację uliczną, przyczyniającą się do występowania wielu społecznych chorób. Rozrywki i zajęcia, jakie znajdowały sobie dzieci wychowywane bez kontroli rodzicielskiej, były często niebezpieczne.

⁸ Statut Związku Pracy Obywatelskiej Kobiet, 3.

⁹ Marian Balcerek, *Rozwój opieki nad dzieckiem w Polsce i w latach 1918–1939*, (Warszawa: PWN 1978), 70.

¹⁰ Ibidem, 193; Agata Samsel, „Rodziny potrzebujące wsparcia w Drugiej Rzeczypospolitej – jakość życia, realizacja podstawowych funkcji, opieka społeczna”, *Wychowanie w Rodzinie*, t. 7 (1), 2013, 237.

Za przyczynę dysfunkcyjności rodziny uważano konieczność podjęcia pracy przez rodziców oraz wzrost zatrudnienia kobiet, co skutkowało pozostawieniem dzieci bez opieki, czy też szybkim angażowaniem dzieci w wykonywanie obowiązków domowych i przejęciem przez nie funkcji opiekuńczej nad rodzeństwem.

Trudny los miały „dzieci niczyje”, włączące się tak zwane „dzieci ulicy”, dzieci z nieślubnych związków, bezdomne oraz osierocone¹¹. Pomoc takim dzieciom dawały sierocińce, przytulki, domy dziecięce, pogotowia opiekuńcze czy domy samotnej matki z dzieckiem. Skutki nędzy, głodu, braku odpowiednich warunków higieniczno-sanitarnych powodowały znaczny wzrost śmiertelności dzieci. Problemem były ciasne mieszkania, brak własnego miejsca do spania, brak oświetlenia i ogrzewania, przeciążenie pracą i niedożywienie. Ponadto niedostatek powodował, że dzieciom z najniższych warstw społecznych znacznie skracano dzieciństwo, ze względu na potrzebę pracy i zarobienia na życie¹².

Ogromne problemy w opiece nad dzieckiem, w tym wysoka liczba zgonów i zapadalność na wiele chorób, niewątpliwie miały związek z brakiem odpowiedniej higieny i niedbałością o zdrowie. Choroby, które wówczas dotykały dzieci, określano mianem schorzeń wieku przedszkolnego i szkolnego, ale też nazywano chorobami społecznymi i zakaźnymi. Wiele dzieci cierpiało na anemię, gruźlicę, odrę, płonicę, krztusiec, błonicę, jaglicę i krzywicę. Nieletni chorowali także na różne postacie tyfusu – płamisty, powrotny i brzuszny. Znany był też alkoholizm dziecięcy¹³. Odnotowano, że ponad 80% dzieci w tamtych czasach miało próchnicę. Wszystkie przyczyny takiego stanu rzeczy miały swoje podłoże w nieodpowiednich warunkach bytowych i niedożywieniu¹⁴. Ubóstwo, bieda, bezrobocie – te czynniki nie tylko wpływały na zdrowie i rozwój fizyczny dziecka, ale także miały negatywny skutek dla jego psychiki¹⁵.

¹¹ Ludwik Malinowski, „Geneza opieki specjalnej w Drugiej Rzeczypospolitej”, w: Ludwik Malinowski, Małgorzata Orłowska (red.), *Praca socjalna służbą człowiekowi: materiały z konferencji naukowej 7 listopada 1997*, (Warszawa: Żak, 1998), 18.

¹² Ibidem.

¹³ Magdalena Paciorek, „Problematyka alkoholizmu wśród dzieci szkół powszechnych w polskim czasopiśmiennictwie medycznym w latach 1923–1938”, *Medycyna Nowożytna*, t. 10, z. 1–2, 2003, 197–210; M. Gromski, „Alkohol a dziecko”, *Pediatrya Polska*, nr 1–2, 1922, 21–32; Jan Szmurło, „O używaniu napojów wysokowych przez działkę szkół powszechnych w Warszawie”, *Opieka nad Dzieckiem*, nr 5, 1924, 206–213.

¹⁴ Marian Balcerek, *Rozwój opieki*, 196.

¹⁵ A. Gryn, „Bezrobocie a psychika dziecka”, *Przyjaciel Szkoły*, nr 8, 1939, 358.

Władze państwowe starały się w pewnym stopniu zrekompensować powyższe braki, jednak ich działania były niewystarczające i koncentrowały się jedynie na ich łagodzeniu¹⁶. W tej sytuacji działalność opiekuńczą podejmowały i wspomagały państwo instytucje i organizacje społeczne, które zajmowały się przede wszystkim doraźnymi akcjami, skierowanymi bezpośrednio do najbardziej potrzebujących dzieci, obejmowały opieką głównie dzieci osierocone, opuszczone i bezdomne, umieszczane w różnych zakładach opiekuńczych. Rozwijano także szeroką społeczną akcję pomocy dzieciom głodnym i pozbawionym środków do życia, z rodzin wielodzietnych, bezrobotnych i ubogich¹⁷.

W kwestii opieki nad dziećmi w wieku przedszkolnym pojawiły się propozycje zorganizowania im opieki przedszkolnej, które były już podejmowane jeszcze przed odzyskaniem niepodległości. I choć w nowej rzeczywistości oświatowej, aż do 1932 r., nie wydano odpowiedniej ustawy o przedszkolach, to widziano ogromną potrzebę nie tylko ich zakładania, ale także powiązania placówek wychowania przedszkolnego ze szkołą jako instytucji przygotowujących dzieci do edukacji szkolnej¹⁸.

Wraz z utworzeniem Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego powołano Referat Wychowania Przedszkolnego, którego zadaniem była reorganizacja i unifikacja placówek opieki nad dziećmi, pod względem organizacyjnym

¹⁶ Marian Balcerek, *Rozwój opieki*, 198; Łucja Kabzińska, Krzysztof Kabziński, „Wybrane aspekty zagrożonego dzieciństwa w dwudziestoleciu międzywojennym”, *Warmińsko-Mazurski Kwartalnik Naukowy. Nauki Społeczne*, nr 4(4), 2012, 18; Andrzej Felchner, „Rodzina w II Rzeczypospolitej – jej główne zagrożenia ze strony chorób”, *Medycyna Nowożytna*, t. 25, z. 1, 2019, 112.

¹⁷ Pisali na ten temat między innymi: Marian Balcerek, *Rozwój opieki*, 70, 139, 304, 318, 319; Joanna Sosnowska, *Opieka nad dzieckiem w Polsce międzywojennej. Robotnicze Towarzystwo Przyjaciół Dzieci – Oddział Łódzki (1923–1939)*, (Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2020); Krzysztof Jakubiak, „Początki polskiej pedagogiki przedszkolnej”, *Edukacja Elementarna w Teorii i Praktyce*, nr 4(38), 2015, 109–118; Mirosław Piwowarczyk, „Instytucjonalne formy opieki na dziećmi i młodzieżą w Wielkopolsce w II Rzeczypospolitej”, w: Stefania Walasek (red.), *Opieka na dziećmi i młodzieżą. Studia z dziejów oświaty XX wieku*, (Kraków: Impuls, 2008), 131; Agata Samsel, „Kierunki i formy pomocy dziecku w II Rzeczypospolitej”, w: Elwira Jolanta Kryńska, Agnieszka Suplicka, Urszula Wróblewska (red.), *Dziecko w historii – w kręgu kultury chrześcijańskiej*, Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2017; eadem, „Wychowanie przedszkolne w latach 1918–1938 (cz. I)”, *Wychowanie w Przedszkolu*, nr 8, 2003, 463–466; eadem „Wychowanie przedszkolne w latach 1918–1938 (cz. II)”, *Wychowanie w Przedszkolu*, nr 9, 2003, 518–522.

¹⁸ Wanda Bobrowska-Nowak, *Zarys dziejów wychowania przedszkolnego*, (Warszawa: WSiP, 1978), 310.

i programowym¹⁹. Część z tych placówek objęto nadzorem pedagogicznym ministerstwa i nazwano przedszkolami, w odróżnieniu od ogródków dziecięcych, freblówek i ochronek²⁰, jednak nie włączono ich do ogólnego systemu szkolno-wychowawczego. Co więcej, działalność referatu była utrudniona brakiem ustawowego uregulowania organizacji przedszkoli, a doraźne instrukcje i zarządzenia MWRiOP nie mogły zastąpić braku ustawy. Rozporządzenia władz zobowiązały jedynie kuratorów szkolnych do nadzorowania, opieki i kontroli wychowania przedszkolnego, a centralne władze oświatowe nie miały możliwości koordynowania sieci przedszkoli²¹, co w konsekwencji doprowadziło do likwidacji Referatu w 1926 r. i przekazania jego funkcji Departamentowi Szkół Powszechnych²².

Brak władz centralnych, pieniędzy oraz słabe zainteresowanie zakładaniem i prowadzeniem przedszkoli nie wpływały obiecująco na ich rozwój. Trudności wynikały ponadto z faktu traktowania instytucji wychowania przedszkolnego jako miejsca opieki i pomocy socjalnej względem dziecka i jego rodziny. Stąd powoływanie punktów przyzakładowych wraz ze stacjami opieki dla dzieci i matek, żłobków, „stacji lotnych”, w których można było prowadzić dożywianie i inicjatywy kulturalne²³. Finansowanie placówek pozostawiono samorządom, które borykając się z trudnościami finansowymi, a dodatkowo nie mając obowiązku zakładania przedszkoli, czyniły to z konieczności. Toteż tworzone i utrzymywane one były

¹⁹ Więcej: Wiesława Leżańska, „Wychowanie przedszkolne w reformach Drugiej Rzeczypospolitej”, w: Iwonna Michalska, Grzegorz Michalski (red.), *Reformy edukacyjne w Polsce. Tradycje i współczesność*, (Skierniewice: Wyższa Szkoła Ekonomiczno-Humanistyczna, 2001), 84–85; Agata Samsel, *Wychowanie przedszkolne w latach 1918–1939 (część I)*, 463–464; Maria Wróbel, *Wychowanie przedszkolne w Polsce w latach 1918–1939*, (Wrocław–Warszawa–Kraków: PAN, 1967), 47.

²⁰ Józef Miąso (red.), *Historia wychowania, wiek XX*, t. 1, (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1980), 255; Maria Wróbel, *Wychowanie przedszkolne*, 26.

²¹ Maria Wróbel, *Wychowanie przedszkolne*, 46.

²² Ferdynand Śliwiński, *Organizacja szkolnictwa w Polsce współczesnej. Podręcznik dla kandydatów do zawodu nauczycielskiego*, (Lwów–Warszawa: Książnica-Atlas, 1932), 21; Przemysław Olstowski, „Przedszkola i ochronki w międzywojennym Toruniu”, *Rocznik Toruński*, nr 31, 2004, 116–117.

²³ Agnieszka Suplicka, „Inicjatywy Rodziny Kolejowej w zakresie opieki nad dziećmi w wieku przedszkolnym w II Rzeczypospolitej”, *Przegląd Pedagogiczny*, nr 1, 2021, 179–192; Katarzyna Szymczyk, „Jakość życia dzieci w rodzinach robotniczych w Polsce okresu międzywojnia. Wybrane aspekty”, w: Andrzej Ładyżyński, Maja Piotrowska, Magdalena Kasprzak (red.), *Dom rodzinny w doświadczeniu (auto)biograficznym*, (Wrocław: Instytut Pedagogiki Uniwersytetu Wrocławskiego, 2017); Urszula Wróblewska, „Stacje Opieki nad Matką i Dzieckiem jako jedna z form działalności Polskiego Komitetu Opieki nad Dzieckiem w II Rzeczypospolitej”, w: Elwira Kryńska, Agnieszka Suplicka, Urszula Wróblewska (red.), *Dziecko w historii...*, 433–443.

przez organizacje społeczno-dobroczynne, instytucje, stowarzyszenia, parafie i gminy wyznaniowe, zgromadzenia zakonne, zarządy fabryk, organizacje polityczne i osoby prywatne, które mogły określać ich kierunek wychowawczy i program nauczania. Ostatecznie ich niepewne zaplecze materialne nie dawało im gwarancji pomyślnego rozwoju i wzrostu liczby placówek²⁴. Pomimo wielu niedogodności związanych z zakładaniem i utrzymaniem przedszkoli w roku szkolnym 1918/1919 na terenie kraju było 1089 ochron i ogródków dziecięcych²⁵, w roku szkolnym 1928/1929 było 1557 przedszkoli, w tym 954 prywatne, natomiast trzy lata później funkcjonowało 1920 przedszkoli, w tym 1254 przedszkola prywatne²⁶.

Organizacja instytucji wychowawczych dla małych dzieci zyskała podstawę prawną dopiero w Ustawie o ustroju szkolnictwa z dnia 11 marca 1932 r.²⁷ Wówczas podniesiono ich rangę i włączono do polskiego systemu oświaty. Jako instytucje poprzedzające szkołę i przygotowujące do niej przyjęły oficjalną nazwę „przedszkole”, mimo że nazwy tej używano w dokumentacji władz szkolnych wcześniej. Ustawa regulowała podstawy prawne przedszkoli i określała rodzaj kwalifikacji zawodowych wychowawczyń. Ponieważ ustawodawca nie określił jednak zasad, do kogo ma należeć obowiązek zakładania i utrzymywania przedszkoli, uzależnił ich byt materialny od dotacji organizacji społecznych i samorządowych. Wydana w tym samym czasie Ustawa o prywatnych szkołach oraz zakładach naukowych i wychowawczych z dnia 11 marca 1932 r. określiła zaledwie prawa i obowiązki kierowniczk i wychowawczyni przedszkola prywatnego²⁸.

Nieformalną granicę pomiędzy przedszkolami podlegającymi nadzorowi państwowych władz szkolnych, przeznaczonymi dla dzieci z zamożnych rodzin, a instytucjami opiekuńczymi pozostającymi bez powszechnego nadzoru, stworzonymi z myślą o dzieciach ze środowisk robotniczych, określił okólnik Nr 51 ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego z dnia 30 maja 1936 r. o zakładach

²⁴ Marian Balcerek, *Rozwój opieki*, 295–296.

²⁵ Józef Krasuski, *Historia wychowania*, (Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, 1989), 187–188.

²⁶ *Statystyka szkolnictwa 1933/34*, (Warszawa: Główny Urząd Statystyczny, 1935), 12.

²⁷ Art. 4: „Dla dzieci w wieku od 3 lat ukończonych do czasu rozpoczęcia obowiązku szkolnego organizuje się przedszkola, które mają na celu wychowanie fizyczne i psychiczne przez stworzenie odpowiednich ku temu warunków”. Por.: Dz. U. z 1932 r. Nr 38, poz. 389.

²⁸ Dz. U. z 1932 r. Nr 33, poz. 343.

dla dzieci w wieku przedszkolnym²⁹. W konsekwencji wyłączono część placówek spod kontroli państwa, co skutkowało brakiem zaplecza finansowego i obniżeniem jakości opieki nad dziećmi w wieku przedszkolnym³⁰. W roku szkolnym 1937/1938 na ogólną liczbę 83 338 dzieci w przedszkolach, w miastach było 58 853 (70,6%), a na wsiach – 24 485 (29,4%). Z powyższej liczby 39,3% dzieci uczęszczało do przedszkoli państwowych i zakładowych, a 60,7% do prywatnych³¹. W grupie placówek prywatnych znalazły się przedszkola prowadzone przez ZPOK, który postulował równy dostęp do wykształcenia³² i aktywnie udzielał wsparcia najmłodszym dzieciom w wieku przedszkolnym, które dopiero rozpoczynały edukację.

Przedszkola ZPOK na terenie województwa białostockiego

Przy słabym zainteresowaniu państwa organizacją placówek przedszkolnych związek uznał potrzebę zakładania i prowadzenia przedszkoli na własny koszt. Przykładem przedszkoli prowadzonych przez ZPOK na terenie województwa białostockiego są przedszkola prywatne zlokalizowane w Białymstoku, Bielsku Podlaskim, Kolnie, Łomży, Supraślu, Wołkowysku i Zambrowie.

W celu zapewnienia sprawnej organizacji i funkcjonowania przedszkoli w 1930 r. związek wydał *Instrukcję w sprawie zakładania przedszkoli*³³. Określano w niej, że będą to placówki płatne, z liczbą dzieci w grupie nieprzekraczającą 40 i nie mniejszą niż 15–20 podopiecznych. Stwierdzono, że pierwszeństwo przyjęcia będą miały dzieci starsze oraz takie, których rodzice nie byli w stanie zapewnić im prawidłowych warunków do rozwoju i wychowania. Placówki miały być czynne w godzinach od 8:00 do 15:00, a w przypadku jeśli rodzic nie mógł odebrać dziecka do tego czasu, organizowano mu „dozór wychowawczy”³⁴. Dbano, aby przedszkola były ulokowane

²⁹ Dz. U. z 1936 r. Nr 47, poz. 307.

³⁰ Joanna Lusek, „Rozwój opieki przedszkolnej w Katowicach w okresie 20-lecia międzywojennego”, *Cieszyński Almanach Pedagogiczny*, nr 1, 2012, 83.

³¹ *Mały rocznik statystyczny 1939*, (Warszawa: GUS, 1939), 21.

³² Monika Piotrowska-Marchewa, „Nauczycielki polskich szkół powszechnych i średnich w życiu politycznym II Rzeczypospolitej”, w: Teresa Kulak, Małgorzata Dajnowicz (red.), *Drogi kobiet do polityki (na przestrzeni XVII-XXI wieku)*, (Wrocław: Chromcon, 2016), 318.

³³ *Instrukcja w sprawie zakładania przedszkoli*, (Warszawa: Związek Pracy Obywatelskiej Kobiet, 1930).

³⁴ *Ibidem*, 11.

w osobnych budynkach, otoczonych ogrodem przeznaczonym do zabaw. Zalecano, aby gmach przedszkola składał się minimum z jednej sali zajęć, sali zabaw i szatni, łazienki i kuchni³⁵.

Celem przedszkoli było odpowiednie przygotowanie do szkoły, a także wychowanie fizyczne, moralne, umysłowe oraz obywatelskie. Do przedszkola przyjmowano dzieci od 3. roku życia do wieku obowiązku szkolnego, czyli 7 lat oraz te, którym ten obowiązek odroczono. Dzieci obciążone wadą lub chorobą, która narażałaby na niebezpieczeństwo utraty zdrowia inne dzieci, nie mogły być przyjęte do przedszkola. W myśl ustawy z 11 marca 1932 r. ZPOK, ubiegając się o wydanie przez władze szkolne pozwolenia na uruchomienie przedszkola, zobowiązany był złożyć do Kuratorium Okręgu Szkolnego jego statut, dokumenty potwierdzające stosowność lokalu, posiadane wyposażenie i fundusze na jego funkcjonowanie oraz zaświadczenie kierowniczkę o nienagannym zachowaniu się pod względem moralnym i w stosunku do państwa³⁶.

Za działalność przedszkola odpowiadał Zarząd, składający się z przewodniczącej, zastępczyni, sekretarki i skarbniczki. Dodatkowo powoływano Koło Opieki Rodzicielskiej, do którego należeli rodzice i sympatycy³⁷. Znaczącym elementem działalności przedszkoli był odpowiedni dobór personelu. Kadra pedagogiczna musiała spełniać wymagania zobowiązujące do posiadania świadectwa zdrowia, świadectwa ukończenia co najmniej 7 klas szkoły powszechnej i ukończonego dwuletniego kursu dla wychowawczyń przedszkoli. W przypadku przyjęcia więcej niż 40 dzieci zatrudniano dwie wychowawczynie. Do pomocy wychowawczyni zatrudniano służącą. Wychowawczynie oprócz wynagrodzenia za pracę zapewniano dodatkowo opał i mieszkanie. Nauczycielki miały zakaz stosowania kar cielesnych wobec dzieci oraz obowiązek uprzejmego zachowania się do współpracownic oraz rodziców. Co istotne, według instrukcji praca nauczycielek objęła także działania wychowawcze, a wśród nich szeroki wachlarz działań pedagogicznego przygotowania rodziców³⁸.

Przedszkola zlokalizowane na terenie województwa białostockiego, podobnie jak na pozostałych obszarach kraju, miały do spełnienia kilka funkcji. Przede wszystkim była to funkcja

³⁵ Ibidem, 10.

³⁶ Dz. U. z 1932 r. Nr 33, poz. 343.

³⁷ *Instrukcja w sprawie zakładania*, 14.

³⁸ Ibidem, 17.

opiekuńcza – nadrzędna na tym etapie edukacji. Ponadto przedszkola prowadzone przez ZPOK oferowały zajęcia obejmujące: kształcenie uczuć religijnych i społecznych, rozwijanie obyczajności i dobrych nawyków; ćwiczenia fizyczne i ruchy gimnastyczne, gry i zabawy ruchowe, ćwiczenia sprawności życiowych; ćwiczenia zmysłów, śpiew, rysunek, modelowanie, budownictwo, składanie wzorów, roboty ręczne; pogadanki, opowiadania, wiersze, ćwiczenia mowy; ćwiczenia rachunkowe, ćwiczenia spostrzegawczości, uwagi, orientacji³⁹.

Przeprowadzone badania wykazały, że w przedszkolach ZPOK dbano o zapewnienie odpowiednich środków dydaktycznych do pracy z dziećmi. Podstawowymi pomocami były arkusze papieru, bibułki, tektury, nici, igły, druty, patyczki, nożyczki, farby wodne, kredy kolorowe. Dodatkowo wykorzystywano: klocki, mozaiki geometryczne, domino, obrazki do ćwiczenia mowy, a także gry dla rozwoju myślenia logicznego. W przedszkolach czuwano nad utrzymaniem czystości i zdrowia dzieci, zapewniano opiekę lekarską, a w przypadku jej braku nawiązywano współpracę z miejscowym lekarzem, który badał dzieci na początku i końcu roku szkolnego. Obowiązkiem wychowawczyni było codzienne sprzątanie i wietrzenie lokalu, a w każdą sobotę czyszczenie całego lokalu. Zgodnie z zaleceniami ujętymi w *Instrukcji* na rodziców nałożono obowiązek przyprowadzania dzieci umytych i czysto ubranych⁴⁰. Program zajęć realizowany w przedszkolach był niejednorodny, a jego dowolność wynikała głównie z braku ogólnie obowiązujących przepisów. Zdarzało się, że wychowawczyniom brakowało odpowiednich kwalifikacji. W podnoszeniu ich poziomu wiedzy i umiejętności pomocne okazały się specjalne kursy oraz publikowane czasopisma poświęcone sprawom wychowania dzieci w wieku przedszkolnym⁴¹.

Prywatne koedukacyjne przedszkole ZPOK w Białymstoku znajdowało się w drewnianym budynku kolejowym przy ul. Traugutta 3, w lokalu, który spełniał warunki określone dla tego typu

³⁹ *Instrukcja w sprawie zakładania przedszkoli*, 11–12.

⁴⁰ *Ibidem*, 10, 16, 17.

⁴¹ Joanna Sosnowska, „Wydawcy polskich czasopism pedagogicznych adresowanych do wychowawczyń przedszkoli i ich rola w popularyzowaniu idei wychowania przedszkolnego w II Rzeczypospolitej”, w: Iwonna Michalska, Grzegorz Michalski (red.), *Oświatowe i edukacyjne aspekty działalności wydawniczej w XX i pierwszych latach XXI wieku*, (Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2016), 31–55; Wiesława Leżańska, *Kształcenie nauczycieli wychowania przedszkolnego w Polsce*, (Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 1998), 53; Mariola Jakowicka, „Formy doksztalcania nauczycieli organizowane przez ZNP w okresie międzywojennym”, *Przegląd Historyczno-Oświatowy*, nr 1–2, 2005, 79–80.

placówek zaopiniowane przez Urząd Wojewódzki w Białymstoku piśmem z dnia 10 kwietnia 1934 r.⁴²

W statucie zatwierdzonym przez Kuratorium Okręgu Szkolnego w Brześciu 6 października 1934 r. określono liczbę dzieci przyjętych do placówki przedszkolnej na 40. W przypadku przyjęcia większej liczby dzieci właściciel deklarował powołanie kolejnej wychowawczyni lub „odpowiednio uzdolnionej pomocnicy”⁴³. Opłata za przedszkole wynosiła od 1,50 do 3 zł miesięcznie z wyjątkiem dzieci kolejarzy, które były z opłaty zwolnione. Pieniądze na utrzymanie przedszkola pozyskiwano również z ZPOK, magistratu, od wojewody i z Funduszu Pracy. Z zebranych funduszy opłacano gospodynię, dwie świetliczanki, kucharkę i nianię oraz dożywiano dzieci, ponadto wydawano na świadczenia socjalne, opał i światło⁴⁴.

W roku szkolnym 1933/1934 do przedszkola przyjęto 104 dzieci, głównie wyznania rzymskokatolickiego i prawosławnego, chociaż odnotowano nawet dwoje dzieci baptystów. Rodzice dzieci byli głównie robotnikami, wykonującymi zawód szewca, woźnicy, kolejarza, stolarza, robotnika fabrycznego oraz pracującymi dorywczo. W gronie dzieci były też i takie, których oboje rodziców byli bezrobotni. We wspomnianym roku szkolnym takich dzieci było aż 28, czyli prawie co trzecie dziecko. Zdarzały się również dzieci samotnych matek i wdów⁴⁵.

Organizacja przedszkola odpowiadała założeniom sformułowanym w *Instrukcji w sprawie zakładania przedszkoli* ZPOK. Jak wynika z tygodniowego rozkładu zajęć, dzieci podzielono na trzy grupy: A, B i C. Mogły one korzystać z przedszkola przez cały tydzień, przy czym w niedzielę odbywały się wyłącznie zajęcia dowolne. Natomiast w pozostałe dni dzieci przebywały w przedszkolu od godziny 8.00 do 15.00, tylko w soboty mogły przebywać godzinę krócej⁴⁶.

Na przykład w poniedziałek w grupie A zajęcia obejmowały zabawy zabawkami, śpiew i opowiadanie bajek. We wtorek natomiast była w programie pogadanka, kolorowa wydzieranka, zabawy ze śpiewem i bajka. Na środę zaplanowano lepienie z gliny, gry i zabawy. Zabawy zabawkami, bajki, gimnastyka na przyrządach

⁴² Państwowe Archiwum Obwodu Brzeskiego (dalej: PAOB), f. 59, op. 2, dz. 791, k. 16.

⁴³ Ibidem, k. 6.

⁴⁴ Ibidem, k. 27.

⁴⁵ Ibidem, k. 25, 26.

⁴⁶ *Instrukcja w sprawie zakładania przedszkoli*, 5–12; PAOB, f. 59, op. 2, dz. 791, k. 21, 34.

i śpiew były realizowane na zajęciach w czwartek. Z kolei w piątek dzieci wykonywały kolorową wydzierankę, rozmawiały na tematy religijne oraz śpiewały piosenki. W sobotę wykorzystywano głównie czas na zabawy dowolne i porządkowanie zabawek⁴⁷.

Przedszkola w Kolnie, Łomży i Zambrowie obejmowały opieką i wychowaniem tylko niewielką grupę dzieci, których rodziców stać było na wniesienie opłaty, oraz najbardziej potrzebujących, z rodzin biednych i zaniedbanych. Celem pobytu dziecka w tej placówce przedszkolnej było zapewnienie mu opieki i zadbanie o jego właściwy rozwój intelektualny. Miało to w większości przypadków kompensować brak tego typu opieki w domu rodzinnym. Dodatkowym walorem uczęszczania dziecka do przedszkola było dożywianie, zaopatrzenie w ubrania najbiedniejszych oraz opieka lekarska, jaką zapewniano dzieciom. W okresie zimowym w celu wzmocnienia odporności zalecano dzieciom anemicznym podawanie tranu⁴⁸.

Od października 1936 r. w Bielsku Podlaskim w budynku parterowym na posesji A. Boćkowskiego przy ul. Mickiewicza 75 funkcjonowało przedszkole koedukacyjne dla dzieci wyznania chrześcijańskiego, narodowości polskiej. Liczba dzieci powierzonych jednej wychowawczyni nie mogła przekraczać w nim 30 podopiecznych⁴⁹. W pomieszczeniu przeznaczonym na przedszkole do dyspozycji dzieci przeznaczono 10 stołów, 5 ławek, 20 krzesełek, 2 wieszaki, 2 wiadra, łyżkę wazową, bańkę, garnek, noże, widelce, mydelniczki, 4 ręczniki, 20 piłek, śmietniczkę, 2 miotełki, kosz na śmieci, pudełko klocków, pudełko abecadła, 13 par nożyczek⁵⁰. W rozkładzie materiału nauczania przewidziano tematy poświęcone „imionom i nazwiskom dzieci, miłości ku ojczyźnie, miłości do Boga, do rodziców, o zimie, wiosnie, lecie i jesieni, opiece nad zwierzętami, opiece nad ptakami”⁵¹. Zaś za cele wychowania obrano „wychowanie jednostek dla społeczeństwa, rozwój fizyczny i psychiczny dzieci, kształtowanie zmysłów, uczuć i pamięci, otaczanie dziecka w atmosferze religijnej i moralnej”⁵².

W 1929 r. ZPOK uruchomił przedszkole w Kolnie. W 1936 r. uczęszczało do niego 40 dzieci, w tym 25 było dożywianych.

⁴⁷ PAOB, f. 59, op. 2, dz. 791, k. 21, 22.

⁴⁸ „Ze związku Pracy Obywatelskiej Kobiet”, *Przegląd Łomżyński*, nr 26, 1933, 3.

⁴⁹ PAOB, f. 59, op. 2 dz. 824, k. 1, 2, 4, 6.

⁵⁰ Ibidem, k. 19.

⁵¹ Ibidem, k. 20.

⁵² Ibidem.

Przedszkole wspomagał Fundusz Pracy, który dostarczał kawę i cukier, oraz burmistrz Kolna i osoby prywatne, które przeznaczały na jego działalność datki pieniężne. Przedszkole zyskało pozytywny odbiór społeczeństwa, które mogło uczestniczyć i podziwiać występy dzieci organizowane podczas świąt i uroczystości okolicznościowych⁵³.

W styczniu 1931 r. ZPOK założył w Łomży przy ul. Stacha Konwy 4 przedszkole dla dzieci w wieku od 4 do 7 lat. Podopieczni zostali rozdzieleni do dwóch oddziałów ulokowanych w estetycznie urządzonych salach. Za funkcjonowanie placówki była odpowiedzialna Anna Kwaciszewska, która dbała o dostarczenie żywności dla dzieci, opału, odzieży oraz dodatkowych funduszy. Działalność przedszkola wspierał finansowo i materialnie Komitet Funduszu Pracy oraz 33. Pułk Piechoty w Łomży. Nad pracą opiekuńczo-wychowawczą czuwały dwie wykwalifikowane wychowawczynie. Z uwagi, że w przedszkolu przebywały dzieci w większości z rodzin bezrobotnych lub pracujących dorywczo, prowadzono ich dożywianie. Najmłodsi mogli tu zjeść śniadanie i obiad, posiłki, których w domu często brakowało. Nad stanem zdrowia dzieci czuwał doktor L. Tarasow i doktor T. Wejrucha, zapewniając opiekę lekarską, w tym między innymi szczepiąc dzieci przeciw szkarlatynie⁵⁴.

Jesienią 1931 r. ZPOK założył w Łomży drugie przedszkole. Ulokowano je w lokalu męskiej szkoły zawodowej przy ul. Rybaki w trzech jasnych salach. Przedszkole przyjęło 40 dzieci, które mogły w nim przebywać w godzinach od 9.00 do 15.00. I tu również wśród podopiecznych dominowały dzieci z rodzin słabo sytuowanych finansowo. Nad pracą wychowawczą czuwały dwie wykwalifikowane wychowawczynie⁵⁵.

W 1936 r. Kuratorium Okręgu Szkolnego w Brześciu wydało orzeczenie zezwalające na otwarcie prywatnego przedszkola ZPOK w Supraślu⁵⁶. Zarząd ZPOK, ubiegając się o wydanie pozwolenia, dnia 16 stycznia 1936 r. uzyskał zgodę z Urzędu Wojewódzkiego Wydziału Komunalno-Budowlanego na zorganizowanie przedszkola w domu ludowym im. Wojewody Mariana Zyndram-Kościołkowskiego⁵⁷.

⁵³ „Z Kolna. Ze Związku Pracy Obywatelskiej Kobiet”, *Przegląd Łomżyński*, nr 15, 1933, 7–8; „Z życia Oddziału ZPOK w Kolnie”, *Przegląd Łomżyński*, nr 5, 1936, 5.

⁵⁴ „Z życia i działalności ZPOK w Łomży”, *Przegląd Łomżyński*, nr 8, 1936, 4.

⁵⁵ „Przedszkole w Łomży”, *Wspólna Praca*, nr 17–18, 1931, 3.

⁵⁶ PAOB, f. 59, op. 2 dz. 825, k. 1.

⁵⁷ Ibidem, k. 20.

To koedukacyjne przedszkole z polskim językiem nauczania było przeznaczone dla dzieci narodowości polskiej i bez różnicy wyznania. W statucie podpisanym przez panią Zellerową – Przewodniczącą ZPOK w Supraślu – odnotowano, że „dzieci uczęszczające do przedszkola mogą dzielić się na grupy stosownie do wieku i stopnia rozwoju umysłowego. Liczba dzieci powierzonych jednej wychowawczyni nie będzie przekraczać 50 osób. Przy większej liczbie dzieci będzie powołana druga wychowawczyni lub też przydzielona odpowiednio uzdolniona pomoc”⁵⁸. W pierwszym roku działalności przedszkola szybko wypełniono listę chętnych. Zapisalo się do niego 24 dzieci, natomiast 15 miejsc zostało zarezerwowanych przez burmistrza Supraśla dla dzieci rodziców bezrobotnych⁵⁹. Środki na utrzymanie przedszkola pozyskiwano ze składek członkowskich, subwencji, opłat dzieci, a przede wszystkim ze środków ZPOK. Budżet placówki wspomagały także środki z imprez organizowanych w przedszkolu⁶⁰.

Przedszkole pracowało od poniedziałku do piątku od godziny 9.00 do 14.00. Dzień rozpoczynano zbiórką, sprawdzeniem obecności i modlitwą. Do obiadu, który był o godzinie 13.00, zajmowano się w zależności od dnia: śpiewaniem piosenek, słuchaniem bajek i wierszy, gram i zabawami, zajęciami dowolnymi, czy też organizacją półgodzinnego spaceru. Dbano ponadto o higienę podopiecznych i porządek w sali. Przed obiadem był czas na mycie rąk, zaś w sobotę przeznaczono godzinę na wspólne sprzątanie pomieszczenia⁶¹.

Niewiele informacji jest na temat przedszkola w Wołkowysku. O jego działalności dowiadujemy się z albumu ofiarowanego przewodniczącej ZOPK Zofii Moraczewskiej przez członkinie ZPOK w Białymstoku datowanego na dzień 15 maja 1932 r.

Kolejną placówką jest przedszkole w Zambrowie, którego uruchomienie nastąpiło 12 listopada 1933 r. Placówkę otworzyła i przemówienie wygłosiła prezes ZPOK Halina Bąblewska. Na uroczystość przybyli też ks. prałat Misiewicz, który dokonał poświęcenia budynku, państwo starostwo Syskowie z Łomży, dowódca garnizonu płk Łańcucki z Zambrowa, komisarz rządowy z Zambrowa pan Pruszyński i zaproszeni goście. W tym przedszkolu opieką objęto 35 dzieci.

⁵⁸ Ibidem, k. 3

⁵⁹ Ibidem, k. 19.

⁶⁰ Ibidem, k. 18

⁶¹ Ibidem, k. 16.

Zadbano nie tylko o ich wygląd, zapewniając fartuszki i pantofelki, ale również o ich wyżywienie, przygotowując dwa posiłki dziennie⁶².

Podsumowanie

Przedstawione inicjatywy ZPOK na rzecz najmłodszych członków społeczeństwa dowodzą, że od początku swojej aktywności z zapalem i wielką obowiązkowością oddawał się on działalności społecznej na rzecz kraju. Ważną część aktywności i pracy społecznej związku na terenie województwa białostockiego, zgodną ze statutem organizacji, stanowiła opieka nad dziećmi, czego wyrazem były zakładane przedszkola. Szczególną uwagę związek ogniskował na pomocy dzieciom z biednych rodzin. Nie obejmowała ona tylko i wyłącznie zorganizowania przestrzeni, gdzie najmłodsi byli objęci opieką fachowej kadry pedagogicznej, ale gwarantowała także dogodne warunki do rozwoju umysłowego, fizycznego i moralnego podopiecznych. To tu najbardziej potrzebni dzieci mogły się najeść, otrzymać odzież i pomoc lekarską. Dla niektórych dzieci przedszkole było niekiedy jedynym miejscem, gdzie otrzymały paczkę na Boże Narodzenie i Wielkanoc. Dzięki pracy wychowawczyń najmłodsi mogli realizować swoje potrzeby poznawcze, kształtować postawę obywatelską i kultywować polską tradycję, bowiem właściwe ich wychowanie, ukierunkowane na postawy obywatelskie, było jednym z najważniejszych celów społeczno-politycznych organizacji.

Szczególnie cennym wsparciem w realizacji obowiązków opiekuńczo-wychowawczych było zapewnienie w przedszkolach opieki dzieciom matek pracujących lub poszukujących pracy, tym bardziej samotnie wychowujących dzieci. Organizując przedszkola, związek dostrzegał konieczność wsparcia społeczeństwa polskiego, kształtowania głębokiego poczucia dobra powszechnego. Realizowana w nich praca dydaktyczno-wychowawcza była silnie związana z kształtowaniem poglądów i zachowań dzieci oraz zmierzała do modelowania ich postaw obywatelskich. W konsekwencji przedstawicielki związku podkreślały potrzebę kontynuowania pracy wychowawczej na kolejnych etapach edukacji szkolnej.

⁶² „Ze Związku Pracy Obywatelskiej Kobiet w Zambrowie”, *Przegląd Łomżyński*, nr 49, 1933, 9; nr 50, 1933, 4.

Reasumując, zakres prowadzonej działalności społecznej ZPOK należy uznać za imponujący i godny uznania, szczególnie że czasy, w których była ona podejmowana, nie należały do łatwych. Wymienione przykłady prywatnych przedszkoli białostockich nie wyczerpują omawianego zagadnienia, mają jedynie charakter przyczynkowski. Wartościowe poznawczo są również inne przejawy aktywności ZPOK, który wspierał rodziny białostockie, otaczając opieką dzieci od narodzin do wejścia w świat ludzi dorosłych. Należą do nich chociażby te, które wymagają dalszych kwerend archiwalnych i pogłębionych badań, a dotyczą spędzania czasu wolnego, organizowania rozrywki i opieki w czasie wolnym, zakładania placów zabaw, ogródków jordanowskich, czy też prowadzenia półkolonii i kolonii oraz obozów letnich.

Bibliografia

Źródła

Archiwalne

Państwowe Archiwum Obwodu Brzeskiego, f. 59, op. 2, dz. 791; f. 59, op. 2, dz. 824; f. 59, op. 2, dz. 825.

Źródła opublikowane, materiały statystyczne

Akcja kolonijna Związku Pracy Obywatelskiej Kobiet, część I. Kolonia wypoczynkowa, (Warszawa: b.n.w., 1937).

Akcja kolonijna Związku Pracy Obywatelskiej Kobiet, część II. Kolonia lecznicza, półkolonia, dzieciniec wiejski letni, (Warszawa, b.n.w., 1938).

Almanach Kalendarz Związku Pracy Obywatelskiej Kobiet. Rok 1932, (Warszawa: Związek Pracy Obywatelskiej Kobiet, 1932), 51.

Bogdanowiczowa, Zofia. Czerwińska. Jaroszewiczowa Halina, Skwarczyńska Anna, Żukiewiczowa, Zofia. (kom. red.). *Instrukcja w sprawie zakładania przedszkoli*, (Warszawa: Związek Pracy Obywatelskiej Kobiet, 1930).

Ceysingerówna, Helena. Kuźmińska, Marja. Rychterówna, Marja (red.). *Almanach spraw kobiecych. Informacje, postulaty, zagadnienia*, (Warszawa: Wydział Prasowy Z.P.O.K, 1933).

Garlicka, Zofia (red.). *Instrukcje w sprawie zakładania żłobków dziennych*, (Warszawa: Związek Pracy Obywatelskiej Kobiet, 1933).

Instrukcja dla wiejskich dziecińców sezonowych Związku Pracy Obywatelskiej Kobiet, (Warszawa: b.n.w., 1937).

Mały rocznik statystyczny 1939, (Warszawa: GUS, 1939).

Praca świetlicowa. Instrukcja dla świetlic ZPOK, (Warszawa: Wydawnictwo Wydziału Prasowego, 1934).

Statut Związku Pracy Obywatelskiej Kobiet, (Warszawa: Związek Pracy Obywatelskiej Kobiet, 1928).

Statystyka szkolnictwa 1933/34, (Warszawa: Główny Urząd Statystyczny, 1935).

Artykuły prasowe

„Przedszkole w Łomży”, *Wspólna Praca*, nr 17–18, 1931, 3.

„Z Kolna. Ze Związku Pracy Obywatelskiej Kobiet”, *Przegląd Łomżyński*, nr 15, 1933, 7–8.

„Z życia i działalności ZPOK w Łomży”, *Przegląd Łomżyński*, nr 8, 1936, 4.

„Z życia Oddziału ZPOK w Kolnie”, *Przegląd Łomżyński*, nr 5, 1936, 5.

„Ze Związku Pracy Obywatelskiej Kobiet w Zambrowie”, *Przegląd Łomżyński*, nr 49, 1933, 9.

„Ze Związku Pracy Obywatelskiej Kobiet w Zambrowie”, *Przegląd Łomżyński*, nr 50, 1933, 4.

„Ze Związku Pracy Obywatelskiej Kobiet”, *Przegląd Łomżyński* 1933, nr 26, 3.

Gromski, M. „Alkohol a dziecko”, *Pediatrica Polska*, nr 1–2, 1922, 21–32.

Gryn, A. „Bezrobocie a psychika dziecka”, *Przyjaciel Szkoły*, nr 8, 1939, 358.

Jaroszewska, J. „Żłobkiienne”, w: Helena Ceysingerówna, Marja Kuźmińska, Marja Rychterówna (red.), *Almanach spraw kobiecych. Informacje, postulaty, zagadnienia*, (Warszawa: Wydział Prasowy Z.P.O.K, 1933), 66–67.

Lewińska, I. „Dom matki i dziecka”, w: Helena Ceysingerówna, Marja Kuźmińska, Marja Rychterówna (red.), *Almanach spraw kobiecych. Informacje, postulaty, zagadnienia*, (Warszawa: Wydział Prasowy Z.P.O.K, 1933), 71.

Majewska-Borowska, K. „Stacja opieki nad matką i dzieckiem”, w: Helena Ceysingerówna, Marja Kuźmińska, Marja Rychterówna (red.), *Almanach spraw kobiecych. Informacje, postulaty, zagadnienia*, (Warszawa: Wydział Prasowy Z.P.O.K, 1933), 69.

Szmurło, Jan. „O używaniu napojów wysokowych przez działkę szkół powszechnych w Warszawie”, *Opieka nad Dzieckiem*, nr 5, 1924, 206–213.

Związek Pracy Obywatelskiej Kobiet Oddział w Łomży, Żeńska Szkoła Zawodowa Zw. Pracy Obywat. Kobiet w Łomży, 2.

Opracowania

Balcerek, Marian. *Rozwój opieki nad dzieckiem w Polsce i w latach 1918–1939*, (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1978).

Bobrowska-Nowak, Wanda. *Zarys dziejów wychowania przedszkolnego*, (Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, 1978).

Chojnowski, Andrzej. „Moralność i polityka. Kobiecte lobby w Bezpartyjnym Bloku Współpracy z Rządem”, w: Anna Żarnowska, Andrzej Szwarc (red.), *Kobieta i świat polityki w niepodległej Polsce 1918–1939. Zbiór studiów*, t. 3, cz. 2, (Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 1996), 161–176.

Czałczyńska-Podolska, Magdalena. „Ogrody jordanowskie na tle współczesnych ogrodów dziecięcych”, *Przestrzeń Urbanistyka Architektura*, nr 2, 2016, 111–125.

Dadej, Iwona. Abryszeński, Piotr. *Drogi Polek do niepodległości*, (Sulejówek: Muzeum Józefa Piłsudskiego, 2019).

Dufrat, Joanna. „Obóz rządzący w Polsce w latach 1926–1939 a aktywizacja kobiet”, w: Janusz Żarnowski (red.), *Metamorfozy społeczne. Państwo i społeczeństwo Drugiej Rzeczypospolitej*, (Warszawa: Instytut Historii PAN, 2014), 291–309.

Dufrat, Joanna. „Polityka na łamach «Pracy Obywatelskiej» (1928–1939), organu prasowego sanacyjnego Związku Pracy Obywatelskiej Kobiet”, w: Małgorzata Dajnowicz, Adam Miodowski (red.), *Polityka i politycy w prasie XX i XXI wieku: polityka w prasie kobiecej*, (Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2019), 117–129.

Dufrat, Joanna. „Stanowisko Związku Pracy Obywatelskiej Kobiet wobec «wyborów brzeskich» w 1930 roku. Przyczynek do dziejów kobiecego stowarzyszenia”, w: Teresa Kulak (red.), *Studia z dziejów XIX i XX wieku*, (Wrocław: Instytut Historyczny Uniwersytetu Wrocławskiego, 2005), 198–212.

Dufrat, Joanna. *W służbie obozu marszałka Józefa Piłsudskiego. Związek Pracy Obywatelskiej Kobiet (1928–1939)*, (Kraków-Wrocław: Wydawnictwo Avalon, 2013).

- Felchner, Andrzej. „Rodzina w II Rzeczypospolitej – jej główne zagrożenia ze strony chorób”, *Medycyna Nowożytna*, t. 25, z. 1, 2019, 99–124.
- Jakowicka, Mariola. „Formy doksztalcania nauczycieli organizowane przez ZNP w okresie międzywojennym”, *Przegląd Historyczno-Oświatowy*, nr 1–2, 2005, 69–80.
- Jakubiak, Krzysztof. „Początki polskiej pedagogiki przedszkolnej”, *Edukacja Elementarna w Teorii i Praktyce*, nr 4(38), 2015, 109–118.
- Kabzińska, Łucja. Kabziński, Krzysztof. „Wybrane aspekty zagrożonego dzieciństwa w dwudziestoleciu międzywojennym”, *Warmińsko-Mazurski Kwartalnik Naukowy. Nauki Społeczne*, nr 4(4), 2012, 11–43.
- Kałwa, Dobrochna. „Model kobiety aktywnej na tle sporów światopoglądowych. Ruch feministyczny w dwudziestoleciu międzywojennym”, w: Anna Żarnowska, Andrzej Szwarc (red.), *Równe prawa i nierówne szanse: kobiety w Polsce międzywojennej*, (Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2000), 135–154.
- Krajewska, Joanna. „Publicystyka kobieca”, w: Ewa Kraskowska, Bogumiła Kaniewska (red.), *Polskie piśarstwo kobiet w wieku XX: procesy i gatunki, sytuacje i tematy*, (Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 2015), 179–248.
- Krasuski, Józef. *Historia wychowania*, (Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, 1989).
- Leżańska, Wiesława. *Kształcenie nauczycieli wychowania przedszkolnego w Polsce*, (Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego 1998).
- Leżańska, Wiesława. „Wychowanie przedszkolne w reformach Drugiej Rzeczypospolitej”, w: Iwonna Michalska, Grzegorz Michalski (red.), *Reformy edukacyjne w Polsce. Tradycje i współczesność*, (Skierniewice: Wyższa Szkoła Ekonomiczno-Humanistyczna, 2001), 84–85.
- Lusek, Joanna. „Rozwój opieki przedszkolnej w Katowicach w okresie 20-lecia międzywojennego”, *Cieszyński Almanach Pedagogiczny*, nr 1, 2012, 79–97.
- Majewska, Ludwika. „Działalność Związku Pracy Obywatelskiej Kobiet w Piotrkowie Trybunalskim w latach 1930–1939”, *Zeszyty Naukowe Zbliżenia Cywilizacyjne*, nr 15, 2019, 30–54.

- Malinowski, Ludwik. „Geneza opieki specjalnej w Drugiej Rzeczypospolitej”, w: Ludwik Malinowski, Małgorzata Orłowska (red.), *Praca socjalna służbą człowiekowi: materiały z konferencji naukowej 7 listopada 1997*, (Warszawa: Żak, 1998), 11–25.
- Miąso, Józef (red.). *Historia wychowania, wiek XX*, t. 1, (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1980).
- Olstowski, Przemysław. „Przedszkola i ochronki w międzywojennym Toruniu”, *Rocznik Toruński*, nr 31, 2004, 215–226.
- Paciorek, Magdalena. „Problematyka alkoholizmu wśród dzieci szkół powszechnych w polskim czasopiśmiennictwie medycznym w latach 1923–1938”, *Medycyna Nowożytna*, t. 10, z. 1–2, 2003, 197–210.
- Piotrowska-Marchewa, Monika. *Nauczycielki polskich szkół powszechnych i średnich w życiu politycznym II Rzeczypospolitej*, w: Teresa Kulak, Małgorzata Dajnowicz (red.), *Drogi kobiet do polityki (na przestrzeni XVII–XXI wieku)*, (Wrocław: Chromcon, 2016), 313–343.
- Piwowarczyk, Mirosław. „Działania Związku Pracy Obywatelskiej Kobiet na rzecz pomocy rodzinie”, *Wychowanie w Rodzinie*, nr 1(7), 2013, 259–291.
- Piwowarczyk, Mirosław. „Instytucjonalne formy opieki na dziećmi i młodzieżą w Wielkopolsce w II Rzeczypospolitej”, w: Stefania Walasek (red.), *Opieka na dziećmi i młodzieżą. Studia z dziejów oświaty XX wieku*, (Kraków: Impuls, 2008), 125–143.
- Samsel, Agata. „Kierunki i formy pomocy dziecku w II Rzeczypospolitej”, w: Elwira Jolanta Kryńska, Agnieszka Suplicka, Urszula Wróblewska (red.), *Dziecko w historii – w kręgu kultury chrześcijańskiej*, (Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2017), 411–432.
- Samsel, Agata. „Rodziny potrzebujące wsparcia w Drugiej Rzeczypospolitej – jakość życia, realizacja podstawowych funkcji, opieka społeczna”, *Wychowanie w Rodzinie*, t. 7 (1), 2013, 235–258.
- Samsel, Agata. „Wychowanie przedszkolne w latach 1918–1938 (cz. I)”, *Wychowanie w Przedszkolu*, nr 8, 2003, 463–466.
- Samsel, Agata. „Wychowanie przedszkolne w latach 1918–1938 (cz. II)”, *Wychowanie w Przedszkolu*, nr 9, 2003, 518–522.
- Sosnowska, Joanna. *Opieka nad dzieckiem w Polsce międzywojennej. Robotnicze Towarzystwo Przyjaciół Dzieci – Oddział Łódzki (1923–1939)*, (Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2020).

- Sosnowska, Joanna. „Wydawcy polskich czasopism pedagogicznych adresowanych do wychowawczyń przedszkoli i ich rola w popularyzowaniu idei wychowania przedszkolnego w II Rzeczypospolitej”, w: Iwonna Michalska, Grzegorz Michalski (red.), *Oświatowe i edukacyjne aspekty działalności wydawniczej w XX i pierwszych latach XXI wieku*, (Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2016), 31–55.
- Suplicka, Agnieszka. „Inicjatywy Rodziny Kolejowej w zakresie opieki nad dziećmi w wieku przedszkolnym w II Rzeczypospolitej”, *Przegląd Pedagogiczny*, nr 1, 2021, 179–192.
- Suplicka, Agnieszka. *Prywatne szkoły średnie ogólnokształcące i zawodowe w województwie białostockim*, (Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2015).
- Szymczyk, Katarzyna. „Jakość życia dzieci w rodzinach robotniczych w Polsce okresu międzywojnia. Wybrane aspekty”, w: Andrzej Ładzyński, Maja Piotrowska, Magdalena Kasprzak (red.), *Dom rodzinny w doświadczeniu (auto)biograficznym*, (Wrocław: Instytut Pedagogiki Uniwersytetu Wrocławskiego, 2017), 182–200.
- Śliwiński, Ferdynand. *Organizacja szkolnictwa w Polsce współczesnej. Podręcznik dla kandydatów do zawodu nauczycielskiego*, (Lwów-Warszawa: Książnica-Atlas, 1932).
- Wróbel, Maria. *Wychowanie przedszkolne w Polsce w latach 1918–1939*, (Wrocław-Warszawa-Kraków: PAN, 1967).
- Wróblewska, Urszula. „Stacje Opieki nad Matką i Dzieckiem jako jedna z form działalności Polskiego Komitetu Opieki nad Dzieckiem w II Rzeczypospolitej”, w: Elwira Jolanta Kryńska, Agnieszka Suplicka, Urszula Wróblewska (red.), *Dziecko w historii – w kręgu kultury chrześcijańskiej*, (Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2017), 433–443.

Akty prawne

- Ustawa o prywatnych szkołach oraz zakładach naukowych i wychowawczych z dnia 11 marca 1932 r., Dz. U. z 1932 r. Nr 33, poz. 343.
- Ustawa o ustroju szkolnictwa z dnia 11 marca 1932 r., Dz. U. z 1932 r. Nr 38, poz. 389.
- Okólnik Nr 51 ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego z dnia 30 maja 1936 r., Dz. U. z 1936 r. Nr 47, poz. 307.